

13. Mykolaichuk L. M. (2013). Sposoby zakhystu tsyvilnykh prav ta interesiv [Methods of protection of civil rights and interests]. In *Problemy zdiisnennia ta zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav* (pp. 120–123). Kyiv: Pravo Ukrainy. [in Ukrainian].
14. Kot O. O. (2017). *Zdiisnennia ta zakhyst subiektyvnykh tsyvilnykh prav: problemy teorii ta sudovoi praktyky* [Exercise and protection of subjective civil rights: problems of theory and judicial practice]. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian].
15. Kot O. (2005). Zakhyst prav uchasyntiv dohovirnykh pravovidnosyn [Protection of the rights of participants in contractual relations]. *Yurydychnyi zhurnal*, 2(32), 94–98. [in Ukrainian].
16. Hryenko S. D., Hryenko R. V. (2016). Zakhody operatyvnoho vplyvu, poviazani z vykonanniam zoboviazannia za rakhunok borzhnyka [Operational measures related to the performance of an obligation at the debtor's expense]. *Universytetski naukovi zapysky*, 1, 45–56. [in Ukrainian].
17. Maidanik R. A. (Ed.). (2007). *Anomalii v tsyvilnomu pravi Ukrainy* [Anomalies in civil law of Ukraine]: navchalno-praktychnyi posibnyk. Kyiv: Yustinian. [in Ukrainian].
18. Kot O. O. (2016). Sposoby zakhystu dohovirnykh prav [Methods of protection of contractual rights]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 11, 13–18. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.11.2025

УДК 342.1:342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-248-252

Переверзєв Дмитро Миколайович,

кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри загальноправових дисциплін та державного управління,
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
d_pereverzev@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6867-5395

Максименко Наталія Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності,
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
natasha_bs@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1005-5115

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ЯК ЗАСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

У статті досліджується ефективність адміністративного судочинства у сфері захисту прав громадян як комплексна, інтегральна характеристика функціонування адміністративних судів. З'ясовано зміст ефективності адміністративної юстиції крізь призму трансформації нормативно закріплених гарантій прав і свобод людини у реальні механізми їх охорони та відновлення у публічно-правових відносинах. Обґрунтовано, що сучасний підхід до оцінювання ефективності адміністративного судочинства виходить за межі формально-статистичних показників і має ґрунтуватися на системі взаємопов'язаних критеріїв, серед яких: доступність правосуддя, процесуальна справедливість і розумні строки розгляду справ, адекватність обраних способів судового захисту, якість та передбачуваність судових рішень, реальність і своєчасність їх виконання, а також інституційна спроможність адміністративних судів. На основі узагальнення теоретичних підходів і практики функціонування адміністративної юстиції сформульовано висновок про необхідність орієнтації подальших реформ у цій сфері на підвищення результативності судового захисту для конкретної особи та посилення правозахисної спрямованості судової практики. Запропоновано розглядати формування системи науково обґрунтованих критеріїв та механізмів моніторингу ефективності адміністративного судочинства як ключову умову утвердження адміністративних судів у ролі дієвого інструменту забезпечення прав людини в демократичній, правовій державі.

Ключові слова: адміністративне судочинство; ефективність судового захисту; права і свободи громадян; адміністративна юстиція; доступність правосуддя.

Pereverziev D., Maksymenko N. ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF ADMINISTRATIVE JUDICIARY AS A MEANS OF PROTECTING CITIZENS' RIGHTS IN MODERN REALITIES

Випуск 19. 2025

© Д.М.Переверзєв, Н.В.Максименко, 2025

The article examines the effectiveness of administrative justice in the field of protecting citizens' rights as a complex, integral characteristic of the functioning of administrative courts. The content of the effectiveness of administrative justice is clarified through the prism of the transformation of normatively enshrined guarantees of human rights and freedoms into real mechanisms for their protection and restoration in public-legal relations. It is substantiated that the modern approach to assessing the effectiveness of administrative justice goes beyond formal and statistical indicators and should be based on a system of interrelated criteria, including: accessibility of justice, procedural fairness and reasonable terms for considering cases, adequacy of selected methods of judicial protection, quality and predictability of court decisions, reality and timeliness of their execution, as well as the institutional capacity of administrative courts. Based on the generalization of theoretical approaches and practice of the functioning of administrative justice, a conclusion is formulated on the need to focus further reforms in this area on increasing the effectiveness of judicial protection for a specific person and strengthening the human rights orientation of judicial practice. It is proposed to consider the formation of a system of scientifically based criteria and mechanisms for monitoring the effectiveness of administrative justice as a key condition for establishing administrative courts as an effective tool for ensuring human rights in a democratic, legal state.

Keywords: administrative justice; effectiveness of judicial protection; rights and freedoms of citizens; administrative justice; accessibility of justice.

Постановка проблеми. Розбудова демократичної, правової держави об'єктивно зумовлює пріоритет такої моделі функціонування публічної влади, у центрі якої перебуває людина, її суб'єктивні права, свободи та законні інтереси. У цьому контексті реформування правової системи загалом і судової влади зокрема набуває змісту як інструмент посилення інституційних гарантій охорони та захисту прав громадян від протиправних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Судова влада, будучи організаційно та функціонально відокремленою гілкою державної влади, реалізує конституційний обов'язок держави щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини, забезпечуючи їх реальність, а не декларативність.

Функціонування незалежного та неупередженого суду в державі є запорукою ефективного захисту прав та свобод людини і громадянина, юридичних осіб, інтересів суспільства і самої держави. Незалежність та неупередженість суду повинні виявлятися як у процесуальній діяльності суду, так і в організації судової влади, оскільки від правильного вирішення організаційних питань залежить належне відправлення правосуддя [1, с. 171].

Отже, оцінка ефективності адміністративного судочинства є актуальним питанням як для юридичної науки в цілому, так і для практичного застосування її результатів у сфері захисту прав громадян.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питання функціонування адміністративної юстиції у сфері захисту прав, свобод та інтересів учасників публічно-правових відносин, приділяли увагу у своїх працях такі науковці, зокрема: Ю. П. Битяк, Ю.М. Грошевий, Е. Ф. Демський, С.В. Ківалов, Т. О. Коломєць, Р.О. Куйбіда, О.В. Овсяннікова, А. А. Пухтецька, В. П. Тимошук тощо.

Метою статті є з'ясування поняття і змісту ефективності адміністративного судочинства у сфері захисту прав громадян та виділення основних аспектів такої ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правосуддя становить одну з базових інституцій правової системи будь-якої сучасної держави, у тому числі й України. Рівень ефективності функціонування судової системи є визначальним чинником забезпечення справедливості, підтримання правової визначеності та стабільності, а також формування й збереження довіри громадян до інститутів судової влади. Конституція України визначає низку важливих конституційних засад, які гарантують ефективність правосуддя в країні з метою захисту прав громадян [2].

Специфічне місце у механізмі охорони та захисту прав громадян посідає адміністративне судочинство, яке у науці обґрунтовано розглядається як універсальний інститут захисту законодавчо закріплених прав та інтересів приватних осіб у сфері публічно-правових відносин. Саме в адміністративному процесі відбувається перевірка рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації на відповідність вимогам закону та принципу верховенства права, що трансформує загальну категорію «захист прав людини» у конкретні процесуальні гарантії для особи. Звернення до адміністративного суду стає для громадянина ключовим юридичним механізмом відновлення порушеного права та превенції подальших зловживань владними повноваженнями.

У сучасних умовах особливої наукової та практичної актуальності набуває проблема оцінювання ефективності функціонування адміністративних судів саме крізь призму результативності судового захисту прав людини і громадянина. Ефективність адміністративного судочинства дедалі частіше визначається не лише формальними показниками навантаження чи строків розгляду справ, а й такими критеріями, як доступність правосуддя, гарантії реалізації права на звернення до суду, наявність механізмів правової допомоги для соціально вразливих груп, реальність та своєчасність виконання судових рішень. Відповідно, реформування нормативно-правової бази та організаційного забезпечення діяльності адміністративних судів повинно бути орієнтоване на формування цілісної системи моніторингу якості судового захисту, що дозволить об'єктивно вимірювати ступінь реалізації їх основного завдання – охорони та відновлення порушених прав громадян у публічно-правовій сфері.

На необхідності забезпечення ефективності адміністративного судочинства, як важливому критерію функціонування в Україні правового суспільства, наголошує Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України), закріплюючи норму, що завданням адміністративного судочинства є

справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [3]. Крім того, визначаючи право на звернення до суду та способи судового захисту, КАС України регламентує, що захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [3].

Тож в своїх нормах, основний документ, що регламентує реалізацію адміністративного судочинства, наголошує на важливості та неухильному забезпеченні ефективності судочинства у сфері публічно-правових відносин.

Існує дві передумови для вимірювання якості та ефективності судочинства:

1. повинні бути (заздалегідь) визначені параметри якості;
2. повинні існувати встановлені стандарти якості.

Концепція вимірювання якості, що застосовується до правосуддя, є предметом жвавої дискусії, як в країнах Європейського Союзу, так і в Україні. Різні позиції не можна узагальнити, оскільки до сьогодні концепція якості ґрунтувалася на загальному підході до того, що мається на увазі під доброю справедливістю. Однак такий підхід до з'ясування рівня ефективності судочинства може призвести до того, що визначивши кілька показників, орієнтованих на конкретні аспекти судової системи, було б визначено частковий показник, який не містить реального результату у питаннях оцінювання якості правосуддя у справах публічно правового характеру.

У ряді країн світу триває робота над розробкою або вдосконаленням механізмів вимірювання якості судових послуг. Ці програми дуже часто спрямовані на вдосконалення існуючих статистичних систем для більш детального та складного вимірювання та управління ефективністю.

У вузькому сенсі «якість правосуддя» часто розуміється виключно як «якість судових рішень». У більш широкому сенсі дана категорія також охоплює ключові аспекти способу надання судових послуг. У цьому випадку дослідники, які мають на меті визначити рівень якості судочинства, зосереджуються на аспектах, які виходять за межі якості рішення виключно, і включають такі параметри, як своєчасність окремих процедурних кроків, показники активності, чіткість процедури та судових рішень, доступність та зручність тощо. Якість правосуддя, як правило, оцінюється через сприйняття його користувачами, при цьому це не означає, що правосуддя має здійснюватися з метою задоволення очікувань користувачів, оскільки існують цілі та інституційні обмеження, які необхідно враховувати при здійсненні правосуддя. Довіра користувача, звичайно, є законною метою, але вона не єдина.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року, у ст. 13 «Право на ефективний засіб юридичного захисту» визначає, що кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [4]. На її виконання прийнято Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року, яким запроваджено оцінювання суддів та якості їх діяльності [5]. У свою чергу, Радою суддів України, Рішенням № 28 від 02 квітня 2015 року, було затверджено Систему оцінювання роботи суду: стандарти показники, критерії та методи [6].

На показник ефективності функціонування судів та відправлення правосуддя впливає рівень незалежності та неупередженості суддів, крім того він має безпосередній вплив на рівень законності в державі та задоволеності громадян ефективністю правосуддя.

Нині існує чимало національних та міжнародних методологій оцінювання якості роботи суду, в основі яких лежать різні за своїм змістом завдання, система критеріїв, стандартів та технології оцінювання. Однак майже всі вони зводяться до двох основних критеріїв: суспільні очікування щодо якості судових послуг (наприклад, комфортність приміщень суду, вичерпність надання інформації, зручність системи сповіщення про початок судового засідання тощо) та показники роботи суду (наприклад, відсоток розгляду справ, середня тривалість розгляду справи тощо). Наближеність до цих стандартів у сукупності і дає уявлення про те, яким має бути досконалий суд та в якому напрямку потрібно рухатись, аби усунути суперечливі аспекти в роботі, зробити діяльність судової установи більш ефективною, спрямованою на задоволення потреб суспільства у своєчасному і справедливому правосудді [7].

Центром Разумкова у 2025 році проведено соціологічні дослідження «Ставлення громадян України до судової системи», за результатами яких більшість опитуваних (52,0%) за загальнонаціональною вибіркою вважають, що сьогодні судді в Україні є повністю або в цілому незалежними. Навіть серед тих респондентів, які позитивно ставляться до судової реформи, лише 38,6% вважають, що судді в Україні є незалежними, а 53,4% не згодні з цим [8].

Серед тих, хто брав участь у судових засіданнях протягом останніх двох років, частка тих, хто вважає, що судді є незалежними, дещо більша, ніж серед тих, хто не має такого досвіду (відповідно 32,8% і 21,1%), хоча в обох групах переважна більшість так не вважає (відповідно 61,9% і 67,9%). Одним з найнижчих у суспільстві є рівень довіри до судів. Про свою недовіру до судів (судової системи в цілому) повідомили 31% респондентів, а про довіру - 2,4% [8].

На важливості дотримання високих показників рівня ефективності судочинства неодноразово наголошував у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини. Так, у рішенні за заявою № 38722/02 від 5 квітня 2005 року, Європейський суд з прав людини зазначив, що засіб захисту повинен бути «ефективним» як у законі, так і на практиці, зокрема, у тому сенсі, щоб його використання не було ускладнене діями або недоглядом органів влади відповідної держави [9].

О. Радишевська відзначає, що елементом механізму політичної і правової інтеграції України з ЄС є ефективне функціонування української судової влади і тлумачення норм Конституції України відповідно до найкращих європейських правових стандартів: на цьому неодноразово наголошувалося у рішеннях Конституційного Суду України, а також рішеннях судів загальної юрисдикції [10, с. 245].

Варто відзначити, що будь-яка методологія оцінювання якості роботи суду – це інструмент для оцінки результативності роботи конкретної судової установи задля підвищення продуктивності, ефективності та якості судових процедур. Вона не ставить за мету застосовувати її як основу для порівняння судів між собою [7].

Ефективність адміністративного судочинства у сфері захисту прав громадян доцільно розуміти як здатність адміністративних судів своєчасно, повно і результативно поновлювати порушені права, свободи та інтереси особи у публічно-правових відносинах, забезпечуючи реальність, а не формальність судового захисту. Така ефективність виявляється у досягненні практичного результату – відновленні правового статусу особи, який існував до порушення, та недопущенні повторних порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

З урахуванням отриманих результатів варто виділити основні аспекти ефективності, а саме:

- доступність правосуддя – можливість громадян без надмірних фінансових, часових та організаційних перешкод звернутися до адміністративного суду (територіальна наближеність, розумні судові витрати, процесуальні гарантії права на звернення, електронні сервіси тощо);

- процесуальна ефективність розгляду справи – дотримання розумних строків розгляду, процесуальна економія, активна роль суду у з'ясуванні всіх обставин, дотримання стандартів справедливого судового розгляду;

- ефективність обраного способу захисту – відповідність судового способу захисту характеру та наслідкам порушення права, здатність судового рішення реально поновити порушене право, усунути наслідки протиправної поведінки та запобігти її повторенню;

- якість судового рішення – обґрунтованість, законність, передбачуваність і узгодженість з практикою Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, чіткість формулювань резолютивної частини, що уможливує його безспірне виконання;

- реальність та своєчасність виконання рішень – наявність дієвих механізмів примусового виконання, спроможність судового акта призвести до фактичного відновлення правового стану особи;

- інституційна спроможність адміністративних судів – належний рівень незалежності суддів, оптимальне навантаження, кадрове та матеріально-технічне забезпечення, застосування технологічних інновацій, що підвищують ефективність захисту прав громадян.

Висновки. Ефективність адміністративного судочинства у сфері захисту прав громадян слід розглядати як інтегральний показник реальної спроможності держави забезпечити верховенство права у публічно-правових відносинах, де особа перебуває у юридично нерівному становищі із суб'єктом владних повноважень. Йдеться про такий стан організації та функціонування адміністративних судів, за якого гарантовані Конституцією та законами права і свободи не лише формально визнаються, а й фактично відновлюються у разі їх порушення.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що сучасне розуміння ефективності адміністративного судочинства виходить за межі традиційних уявлень про «швидкість» та «завантаженість» судів і охоплює ширший комплекс критеріїв: доступність правосуддя, процесуальну справедливість і розумні строки розгляду, адекватність та дієвість обраних способів захисту, якість і передбачуваність судових рішень, реальність їх виконання, а також інституційну спроможність судової системи. Саме в сукупності ці елементи дають можливість оцінити, наскільки адміністративна юстиція відповідає своєму призначенню – бути дієвим механізмом охорони та відновлення порушених прав громадян у відносинах із публічною владою. Подальший розвиток адміністративного судочинства має орієнтуватися на результативність судового захисту для конкретної особи, а не лише на формальне дотримання процесуальних процедур. Формування системи науково обґрунтованих критеріїв оцінювання ефективності, запровадження механізмів постійного моніторингу якості правосуддя та посилення правозахисної спрямованості судової практики мають стати ключовими умовами утвердження адміністративної юстиції як одного з центральних інструментів забезпечення прав людини в демократичній, правовій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ковалів М.В., Гаврильців М.Т., Стахура І.Б. Адміністративне судочинство: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 596 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950. Ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top

5. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text>

6. Система оцінювання роботи суду: стандарти показники, критерії та методи. Рішення Ради суддів України № 28 від 02 квітня 2015 року. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/sors-221bdd8a9b.pdf>

7. Оцінювання роботи суду – наріжний камінь його досконалості. Юридична Газета online. 28 березня 2019. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/ocinyuvannya-roboti-sudu--narizhnyi-kamin-yogo-doskonalosti.html>

8. Звіт за результатами дослідження «Ставлення громадян України до судової системи». Центр Разумкова 01 грудня 2025 URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/the-results-of-the-study-ukrainian-citizens-attitudes-toward-the-judicial-system-have-been-published>

9. Рішення Європейського суду з прав людини від 05.04.2005 у справі «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_239

10. Радишевська О. Особливості застосування джерел адміністративного права Європейського Союзу адміністративними судами України: *Соціальні права та їх захист адміністративним судом*. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 4 вересня 2020 року). Київ, 2020. 424 с.

REFERENCES:

1. Kovaliv M. V., Havryltsiv M. T., Stakhura I. B. (2014). *Administratyvne sudochynstvo* [Administrative proceedings]: navchalnyi posibnyk. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 596 p. [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine]: vid 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].

4. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]: mizhnarodnyi dokument vid 04.11.1950. Ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top [in Ukrainian].

5. Pro zabezpechennia prava na spravedlyvyi sud [On Ensuring the Right to a Fair Trial]: Zakon Ukrainy vid 12.02.2015 № 192-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text> [in Ukrainian].

6. Systema otsiniuvannia roboty sudu: standarty, pokaznyky, kryterii ta metody [Court Performance Evaluation System: Standards, Indicators, Criteria and Methods]: Rishennia Rady suddiv Ukrainy № 28 vid 02 kvitnia 2015 roku. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/sors-221bdd8a9b.pdf> [in Ukrainian].

7. Otsiniuvannia roboty sudu – narizhnyi kamin yoho doskonalosti [Court Performance Evaluation as the Cornerstone of Its Excellence]. (2019, March 28). Yurydychna Hazeta online. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/ocinyuvannya-roboti-sudu--narizhnyi-kamin-yogo-doskonalosti.html> [in Ukrainian].

8. Zvit za rezultatamy doslidzhennia “Stavlennia hromadian Ukrainy do sudovoi systemy” [Report on the Results of the Study “Ukrainian Citizens’ Attitudes toward the Judicial System”]. (2025, December 1). Tsentr Razumkova. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/the-results-of-the-study-ukrainian-citizens-attitudes-toward-the-judicial-system-have-been-published> [in Ukrainian].

9. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 05.04.2005 u spravi “Afanasev v. Ukraine” (zaiava № 38722/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_239 [in Ukrainian].

10. Radyshevska O. (2020). Osoblyvosti zastosuvannia dzherel administratyvnoho prava Yevropeiskoho Soiuzu administratyvnymi sudamy Ukrainy: sotsialni prava ta yikh zakhyst administratyvnym sudom. In: Zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Sotsialni prava ta yikh zakhyst administratyvnym sudom” (Kyiv, 4 veresnia 2020 roku). Kyiv. 424 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2025